

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИНИН
ЖАРЧЫСЫ**

**ВЕСТНИК
КЫРГЫЗСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. И. АРАБАЕВА**

*Кочурова
Окуруза
Исмаилов*

ISBN 1654-5611

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН
ЖАРЧЫСЫ**

ЧЫГАРЫЛЫШЫ: 2 (2018)

Серия: педагогика жана психология

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Калдыбаеванын Айчүрөк Токтополотовнанын 60 жылдык мааракесине карата «Заманбап педагогикалык билим берүүнүн жана илимдин теориялык жана методологиялык көйгөйлөрү» аттуу Эл аралык илимий-практикалык конференциясы (20-21 апрель)

III БӨЛҮК

Жарыяланган макалалардын бардыгы редакциянын көз карашын билдирбейт. Чыккан материалдар Улуттук Аттестация комиссиясы тарабынан илимий макала катары кабыл алынат.

Журнал Кыргыз Республикасынын Адилет министрлигинен каттоодон өткөн.

Журнал Кыргыз Республикасында жана КМШ өлкөлөрүндө таркатылат.

ISBN 1654-5611

Дареги: Бишкек
шаары, Раззаков
көчөсү, 51

Тел.: 32-31-91

ОсОО «Общества инвалидов Ырыс
Принт» басмаканасында
басылды.

Башкы редакциялык коллегия:

1. Абдырахманов Т.А. – т.и.д., профессор, башкы редактор
2. Каниметов Э.Ж. – ф.и.к., доцент
3. Конурбаев Т.А. – психол.и.к., доцент

Редакциялык коллегиянын мүчөлөрү:

1. Калдыбаева А.Т. – п.и.д., профессор
2. Мусаев С.Ж. – ф.и.д., КР УИА мүчө-корр.
3. Алиев Ш.А. – п.и.д., профессор
4. Акиева Г.С. – п.и.д., профессор
5. Чоров М.Ж. – п.и.д., профессор
6. Панкова Т.В. – п.и.д., профессор
7. Токсонбаева Э.Т. – п.и.к., доцент

**Педагогика сериясынын редакциялык
коллегиясы:**

1. Эсенгулова М.М. – п.и.к., доцент
2. Бектуров Т. М. – п.и.к., доцент
3. Иманкулова С.Э. – п.и.к., доцент
4. Пак С. Н. – п.и.к., доцент
5. Койлубаева Н.К. – п.и.к., доцент
6. Турсунова Э.Т. – ага окутуучу
7. Эргешов А. – окутуучу

ВЕСТНИК
КЫРГЫЗСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА имени И. АРАБАЕВА
ВЫПУСК 2 (2018)

Серия: педагогика и психология

Международная научно-практическая конференция «Теоретические и методологические проблемы современного педагогического образования и науки», посвященная 60-летию юбилею доктора педагогических наук, профессора Калдыбаевой Айчурок Токтополотовны 20-21-апреля

III ЧАСТЬ

Точка зрения опубликованных в Вестнике статей может не совпадать с позицией редколлегии. Материалы, публикуемые в журнале, признаются НАК Кыргызской Республики в качестве научной статьи.

Журнал зарегистрирован Министерством юстиции КР.

Журнал распространяется в Кыргызской Республике и в странах СНГ.

ISBN 1654-5611

Адрес: г. Бишкек,
ул. Разакова, 51

Тел.: 32-31-91

Отпечатано в типографии
ООО «Общества инвалидов Ырыс Принт»

Главная редакционная коллегия:

1. Абдырахманов Т.А. – д.и.н., профессор, главный редактор
2. Каниметов Э.Ж. – к.ф.н., доцент
3. Конурбаев Т.А. – к.психол.н., доцент

Члены редакционной коллегии:

1. Калдыбаева А.Т. – д.п.н., профессор
2. Мусаев С.Ж. – д.ф.н., член-корр. НАН КР.
3. Алиев Ш.А. – д.п.н., профессор
4. Акиева Г.С. – д.п.н., профессор
5. Чоров М.Ж. – д.п.н., профессор
6. Панкова Т.В. – д.п.н., профессор
7. Токсонбаева Э.Т. – к.п.н., доцент

Редакционная коллегия
серии педагогика:

1. Эсенгулова М.М. – п.и.к., доцент
2. Бектуров Т. М. – п.и.к., доцент
3. Иманкулова С.Э. – п.и.к., доцент
4. Пак С. Н. – п.и.к., доцент
5. Койлубаева Н.К. – п.и.к., доцент
6. Турсунова Э.Т. – ст. преподаватель
7. Эргешов А. – преподаватель

ЖАДИДЧИЛИК КЫЙМЫЛЫНЫН ПАЙДА БОЛУШУНУН КООМДУК-ТАРЫХЫЙ ӨБӨЛГӨЛӨРҮ

Зулуев Б. – педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош гуманитардык-педагогикалык институту

Аннотация. Жадидчилик кыймылы XIX кылымдын аягында Орусия империясынын мусулман элдеринде пайда болгон. Анын көптөгөн прогрессивдүү идеялары советтик учурда айтылган эмес. Эң негизгиси диний билим берүү жалпы билимдерди тааныштыруу менен айкалыштырылган. Макалада педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхындагы чоң орду бар ошол жадидчилик кыймылынын пайда болушу тууралуу айтылат. Жадидчилик кыймылынын негиз салуучусу Исмаил Гаспринский жана анын ишмердүүлүгү талдоого алынат. «Усулу жадид», «жадид», «жаңы тартип», «жаңы усул» деген түшүнүктөргө мүнөздөмө берилет. Кыргыз педагогикасынын тарыхында, окуу китептеринде жадид мектептери анчалык талдоого берилген эмес. Макала илимий, диний, адабий эмгектерге таянылып жазылган.

Түйүндүү сөздөр: диний билим берүү, усулу жадид, мектеб, медресе, окуу китептери, окутуунун мазмуну.

ОБЩЕСТВЕННО-СОЦИАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ДВИЖЕНИЯ ДЖАДИДОВ

Зулуев Б. – кандидат педагогических наук, доцент, Ошский
гуманитарно-педагогический институт

Аннотация. В статье раскрываются предпосылки возникновения движения джадидов, занимающее важное место в истории педагогики и образования. Движение возникло в конце XIX века среди мусульманских народов Российской империи, основателем которого был Исмаил Гаспринский. В основе учения джадидов было изучение и преподавание не только религиозных, но и гуманитарных, естественных наук. В советский период прогрессивные идеи джадидов не распространялись. Новометодные школы и движение джадидов в кыргызской педагогике еще не полностью изучены.

Раскрываются понятия «усулу джадид» (методика джадид), «джадид» (новый), «новый порядок», «новая методика».

Ключевые слова: религиозное обучение, усулу джадид (методика джадид), мектеб (школа), медресе (религиозное учебное заведение), учебники, содержание обучения.

PUBLIC AND SOCIAL PREREQUISITES EMERGENCE OF THE MOVEMENT DZHADIDOV

Zuluyev B. – is the candidate of pedagogical sciences, the associate
professor, the Osh humanitarian teacher training college

Abstract. The article tells about the origin of the Jadid movement, which occupies an important place in the history of pedagogy and education. The movement appeared at the end of the XIX century among the Muslim peoples of the Russian Empire, founded by Ismail Gasprinsky. The teaching of the Jadids was based on the study and teaching of not only religious, but also humanitarian, natural sciences. During the Soviet period, the progressive ideas of the Jadids did not spread. New-school schools and the Jadids movement in Kyrgyz pedagogy have not yet been fully explored. The article reveals the notions "usudlu jadid" (jadid technique), "jadid" (new), "new order", "new methodology".

Key words: religious instruction, usudlu jadid (jadid technique), mekteb (school), madrasah (religious educational institution), textbooks, teaching content.

Түркстанда, анын ичинде Фергана ерөөнүндө XIX кылымдын II жарымында XX кылымдын башында «усулу жаид», же «жаид», «жаңы тартип», «жаңы усул» деп аталган билим берүү уюмдары иш жүргүзгөн. Аларды жалпысынан «жаид» мектептери деп койгон.

Мындай билим жана тарбия берүү жайларынын пайда болушунун бир катар себептерин изилдеп чыктык, алар төмөнкүлөр болду:

- коомдук турмуштагы тез жүрүп жаткан ар кандай өзгөрүүлөр;
- өлкөлөр ортосундагы өндүрүштүн, соода-сатыктын, дипломатиялык мамилелердин мурда болуп көрбөгөндөй өсүшү;
- мусулман элдеринин дүйнөлүк интеграцияга аралашуу кыймылынын тездеши;

– «усулу кадим» («эски усул») деп ат берилген мурдагы мусулман мектеб, медреселеринин окутуу-тарбиялоо методикасына ыраазы болбой, аларды реформалоо, модернизациялоо боюнча жаңы көз караштардын пайда болушу;

– сонулук агымынын таасири солгундап, мурдагы терең философ, педагог дервиш-сопулардын ордуна эми элди алдаган, өз пайдасын көздөгөн, же бийлик ээлерине жагынган эшен, сопулардын пайда болушу;

Орусиянын мамлекеттик бийлиги жана жергиликтүү жетекчилиги тарабынан улуу орустук жана христиандык саясатынын биринчи планга чыгып, башка улуттарды жана диндерди кемсинтүү идеясынын күчөп кетиши. Мисалы, 1899-жылы 26-октябрда Түркстан генерал-губернатору С.Духовский Падышалык Орусия империясынын императоруна доклад жазып, анда ислам орустардын динине гана эмес, жалпы маданиятына зыян келтире тургандыгын баяндайт ж.б.

Мындай окутуу системасы мурдагы «усулу кадим» системасынан айырмаланып, анын өнүккөн формасы жана мазмуну болгондуктан «усулу жаид» деп аталган. Орус илимий булактарында жаидизм деп таралган өзүнчө бир прогрессивдүү кыймыл катары каралган.

Анын негиз салуучусу Исмаил Гаспринский (Гаспыралы) (1851-1914) болгон. Ал 1851-жылы Таври губерниясынын Ялта уездинин Авжыкей айылында (азыркы Крымдын Бахчисарай району) орус армиясынын офицеринин үй-бүлөсүндө туулган. Адегенде үй тарбиясын

алып, анан диний мектебде, эркектер гимназиясында, кадеттер корпусунда, аскер гимназиясында окуган. 1871-1875-жылдарда Францияда, Түркияда жашаган. Персия, Индия, Египет ж.б. өлкөлөрдү кыдырып чыккан. Атактуу Сорбонна университетинде философия, социология, филология боюнча лекция угуп, Парижде котормочулук менен шугурланган. Кайрылып Крымга келип, башталгыч класстын мугалими болгон. Андан соң Бахчисарай шаардык думасынын депутаты, 1879-1884-жылдарда шаар башчысы катары кызмат кылган. «Файдалы эглендже» (1879-1880), «Закон» (1881), 1883-жылдан «Переводчикъ-Терджиманъ» деген газеталарды ачып, ошол басылмалар аркылуу өз идеяларын тараткан. 1907-1908-жылдарда Мисирде араб тилинде «Аль Нахда» («Кайра жаралуу») деген ат менен газетанын бир нече сандарын чыгарууга жетишкен.

1884-жылы Крымдагы крым-татар балдары үчүн ачкан мектеби усулу жадиид тибинде болуп, мына ушундан тартып башка жердеги бир катар ислам диний окуу жайлары жаңы методикага ээ боло баштаган.

Анын окуусунун башкы маңызы – жадиидизмди негиздегендигинде. Бул адегенде башталгыч мектебде диний гана эмес светтик да мазмун берүүсү, билим берүүгө мусулман этноконфессионалдык системасын киргизгендиги менен байланышат. Ошон үчүн билим берүүнүн мазмунун жана методдорун жаңылашкан, ал жаңылыктар Крымда башталып, Татар, Башкорт, Кавказ, Борбор Азия, Түркия, Түндүк Персия, Кытайдын Чыгыш Түркстан аймактарына чейин тараган.

Бир нече агартуучулар И.Гаспринскийдин идеясы жана жетекчилиги менен усулу-жадиид мектебдери үчүн окуу китептерин жазган, алардын бири «Ходжа и субъян» («Балдардын мугалими») деп аталган.

Анын идеялаштары: Исмаил жана Амет Муфтии-заде, Мустафа Кипчакский, Асан Сабри Айвазов, Абдурахман Мемет оглу, Асан Тарпиев, Сулейман Крымтаев, Абдурешит Медиев, Рустам Ахундов, Ибраим Гурзуф, Али Булгаков, Аббас Корбек ж.б. кишилер болгон. Алар жаңы үлгүдөгү реформаны ишке ашыруу максатында 25 минден ашуун мектептерди ачышкан. Жадиид мектеби биринчи жолу 1884-жылы Крымда ачылып, кийин Түркстанга тараган. Ал өзү да 1893-жылы Самаркан, Бухара, Ташкен шаарларына келип, каршылыктарга карабай жадиидчилик идеяларын таратып кетет, андыктан түркстандыктар аны жадиидчиликтин «идеялык атасы» катары кабыл алат.

Жадиид кыймылындагылар Орусия бийлигинде түрдүү талаптарды коё баштаган. Мисалы, 1913-жылдагы «Голос Туркстана» гезетасында мындай талаптар коюлгандыгын өзбек тарыхчысы Х. Зиёев жазып чыгат:

1. Сибирь темир жолунан Ооганстанга жана Иранга чейинки жердеги жашаган бүткүл жергиликтүү калктар менен орустар арасында укук жана салыктар боюнча тең укуктуулук сакталышы керек.

2. Көчмөн турмушта жашаган мусурмандарга кыштактардан жана шаарлардан жер бөлүнүп берилгенге чейин келгин орустарга жер бөлүп

ары», «дикие», «дикокаменные» деген эпитеттерди колдонуп
шкан.

XX кылымдын башталышында Түркстанга 750000 орус оторчул
андары жана орус казактар көчүп келген [7, 335], эгер 1897-жылдагы
каттоонун маалыматы боюнча Ош уездинде 1373 орус келгиндери
со, эки жылда 1898-жылга жетип алардын саны 1650 адамга өскөн [8,
3].

Мына ушул коомдук-саясий өзгөрүүлөр, жергиликтүү элдин тилин,
ин кысуу, жерлерин тартып алуу жаңид кыймылынын жанданышына
Бөлгө жаратты.

«Дин – адамзат маданиятынын улуу катмары. Андан айрылсак биз
енимсиз, борпоң руханий үй курабыз. – деп жазат Г.Н. Волков.
Мухаммед көптөгөн элдердин тарбиячысы, адамзатты алдыга жылдырган
улуу окутуучу болгон. Анын окуусу бүткүл араб маданиятынын негизин
түзгөн. Ошол эле учурда исламды бек туткан адамдар элдик педагогикага
барчу жолду Курансыз таба албайт. Светтик мектеп жана үй-бүлөлүк
педагогика дин сыяктуу тарбиялоонун абдан кубаттуу факторунан жүзүн
буруп, аябай көп нерсени жоготуп алды» [9, 151].

Ошол сыңары советтик учурда билим берүү жана педагогика
мусулман динин туткан элдерди атеист кылабыз деп, атеисттик
тарбиялоонун өркүндөтүп, мектепке дин сабактарын киргизбей,
малоочулардын медреседен окуу мүмкүнчүлүгүн чектеп, окутуунун
мазмунуна дин менен элдик педагогиканы айкалыштыра албай бир топ
ыймандык-адептик баалуулуктарды жоготуп алдык.

Адабияттар:

1. Зиёев Х. Тарих – утмиш ва келажак кузгусу. Тарихнинг долзарб масалалари. – Тошкент, 2000, Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – 288 б.
2. Бенингсен А. Мусулмане в СССР. – Париж, 1983. – с.79
3. ЦГА РУ. Ф.19, 1. 332 иш. 43-б.
4. ЦГА РУ. Ф.19, 1. 332 иш. 22-б.
5. ЦГА РУ. Ф.19, 1. 332 иш. 27-б.
6. ЦГА РУ. Ф.19, 1. 332 иш. 53-54-бб.
7. История общественно-культурного реформаторства на Кавказе и в Центральной Азии (XIX – начало XX века) / Отв. ред. Д.Алимова, И.Багирова. – Самарканд: МИЦАИ, 2012. – 335 с.
8. Акматова А.Т. Ош в XIX веке: социально-культурные аспекты [Текст] / Дисс. кан. ист. наук: 07.00.02. – Бишкек, 2012. – 178 с.
9. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М.: Академия, 2000. – 176 с.

бербөө зарыл.

3. Заманбап агартуу ишин таркатуу кажет [1, 213].

Ал мезгилде мындай талаптарды коюу падышалык Орусия үчүн албетте коркунучтуу болгон.

Жадидчилер борбор азиялык жаштар орус тилин эле билбей, чет өлкөлөрдүн тилин билсин, Германия, Англия, Франция сыяктуу мамлекеттерден окусун деген алысты көздөгөн ойлорду айтышкан.

А. Бенигсен жадидизмдин калыптануусунун үч этабын көрсөтөт: биринчиси – диний (теологиялык); экинчиси – маданий; үчүнчүсү – саясий реформалык [2, 79]. Мына ушуга караганда ал кыймылдын чеги жөнөкөйдөн башталып, улам татаалдаша берген, мындай прогресс Орусиянын бийлигин аябай эле коркуткан.

Жадидчилик саясий кыймыл болгон, тилдер менен тилдердин, диндер менен диндердин, цивилизациялар менен цивилизациялардын ортосундагы кагылышуулардан чыккан. Буга биринчи кезекте Фергана өрөөнүндөгү, жалпы эле Түркстандагы элдин эркин боло албай кысылышы, динге үстөмдүк кылуу себеп болгон. Мисалы, жергиликтүү калк Кокондо эски мүрзөлөрдү бузбоо талабын коюп, падышалык бийликтин төбөлдөрүнө кат жазышат. Мына ушул кат үчүн орустар 25 казыны иштеген бошотот [3]. Облустун аскер губернатору А.А.Абрамов ошол окуядан улам элдин козголуп кетишинен чочуп казыларды эгер эяди тыйбасанар Сибирге сүргүн болосунар деп коркутат [4]. Дагы коркутуу үчүн «эгер дин кызматкерлери тартипсиздикке катышса, медреселери жабылып, вакуф жерлери мамлекетке алынат» [5] деген билдирүү менен Кокон уездинин башчысына расмий кат жазган. Ушул окуяда сегиз элүү башы камалган, арызчылардын башчысы катары казы Молдо Ашурга Сибирге сүргүн кылуу өкүмү чыккан, бирок элдин сүрүнөн коркуп бул өкүм убактылуу токтотулган [6].

Мындай коркутуу жергиликтүү калктын кысылышына алып келди, бул кысылуудан орус келгиндери пайдаланып, Кара-Алма, Көк-Арт сыяктуу жерлерди ээлеп алып, өздөрүнүн посёлкаларын курду.

Фергана өрөөнүндөгү бардык 157 пахта тазалоочу заводдун 50сү гана жергиликтүү байларга калып, калганына Орусиядан келген капиталисттер ээлик кылган. Кокондо «Орус-Азия», «Орус тышкы соода», «Волга-Кама», «Азов-Дон», «Москва» ж.б. орусиялыктарга таандык эсеп банктары, Цинделия менен Савва Морозовдун кампалары иштеп турган.

XIX кылымдын аягында орустардын саны 197420 жан болсо, 1909-жылы алардын саны 619.320 жанга өсүп жетти. Падышалык Орусия орусташтыруу саясаты үчүн чоң каражат ажыраткан. Түркстанды «Русский Түркстан» аташты, жергиликтүүлөрдү «инородцы» («бегона зот»), «туземец» («ерли ахоли») деп атап, казактарды «кыргыздар» депшип алды (Х.Зиёев [1, 210-211]). Ошондой эле жергиликтүү адамдарга карата

